

УДК [930.253+94](477.53)

О. А. БІЛОУСЬКО, Т. П. ПУСТОВІТ*

**ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ПОЛТАВСЬКОГО
ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА****(за документами Державного архіву Полтавської області)**

У статті на основі архівних джерел розповідається про ініціативи Полтавського губернського земства наприкінці XIX – на початку XX ст. у площині збереження у належному стані могили Т. Г. Шевченка у Каневі та пошанування пам'яті поета. Подаються відомості про діяльність Полтавського комітету щодо збору пожертв на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку у Києві, визначені основні етапи проведення цієї кампанії.

Ключові слова: Земство; губернія; ініціативи; Полтавщина; пам'ятник Т. Г. Шевченку; збір коштів; дуб Шевченка.

Полтавщина у долі Т. Г. Шевченка займає особливе місце. Упродовж свого життя поет тричі відвідував цей благодатний край у 1843–1844, 1845–1846 та 1859 рр. Почував він себе тут досить комфортно, адже ця земля та її люди щораз надихали його на створення нових мистецьких та літературних шедеврів, на філософські роздуми щодо майбутнього розвитку України.

Тараса Шевченка на Полтавщині не просто знали і любили, його тут уже під час першої подорожі зустрічали як великого національного поета-пророка. Серед найближчих приятелів Кобзаря зустрічаємо прізвища багатьох відомих полтавців (жертводавців, художників, літераторів), які відігравали у різні періоди його життя як на чужині, так і в Україні помітну роль (причому дехто із них став відомим виключно завдяки Шевченкові – *Авт.*). А пересічні мешканці краю з покоління в покоління передавали чимало переказів та легенд про перебування Шевченка у різних місцевостях губернії: про спілкування з кобзарями, про дуби, під якими так гарно писалося, про криниці, де неодноразово доводилося втамовувати спрагу та ін. Тож з роками синівська любов краян до Кобзаря лише міцнішала і набирала обертів. Й ніякі заборони цю хвилю всенародних почуттів вже не могли спинити...

Після смерті поета полтавці серед перших долучилися до пошанування його пам'яті. Вже 6(18) травня 1861 р. на околиці м. Полтави у

* Білоусько Олександр Андрійович – директор Центру дослідження історії Полтавщини, заслужений вчитель України;

Пустовіт Тарас Павлович – заступник директора Державного архіву Полтавської області, заслужений працівник культури України.

саду Гуссона місцевими громадівцями було посаджено дуб – перший живий пам’ятник Шевченкові (дуб зберігся, у 1963 р. його було “відкрито” вдруге, а дубовий гай навколо нього названо Шевченківським парком).

А починаючи з 1880-х рр., на облаштування могили Кобзаря та пошанування його пам’яті на загал періодично стали виноситися шевченківські ініціативи, що знаходили розуміння у Полтавській губернській земській управі.

Так, приміром, на публікацію полтавця Василя Гнилосирова восени 1882 року в київській газеті “Заря” про руйнування могили поета у Каневі та необхідність збору коштів на надгробний пам’ятник Т. Шевченкові Полтавське земство відреагувало досить оперативно.

Вже у грудні 1882 року земством були прийняті у цій площині конкретні рішення. Документи свідчать:

“П.[олтавское] Г.[убернское] З.[емское] С.[обрание] XVIII очередного созыва в заседании 6 декабря 1882 года постановило: на поправку могилы поэта Шевченка пришедшую в крайнюю ветхость и полуразрушенную внести в смету Губ.[ернского] Зем.[ства] потр.[...] на 1883 год [еди]новремененно сумму 500 руб. и означенные деньги передать в Зол.[отоношскую] у.[ездную] з.[емскую] у.[праву]...”¹.

Незабаром відгукнулася й княжна Варвара Репніна, яка на той час мешкала у Москві: *“Вследствие личного заявления г. Председателя Золотоношской Управы и согласно журналу своему 14 января 1884 г. состоявшемуся, Губернская Управа, препровождая при сем сто восемьдесят рублей, собранных княжной г. Репниной на исправление могилы или сооружения памятника поэта Шевченко, покорнейше просит о получении оных уведомить управу”².*

Загалом попри офіційну політику зросійщення упродовж 1882–1884 рр. було зібрано 6 тис. карбованців, на які В. Шевченко та В. Гнилосиров змогли відновити могилу Кобзаря у Каневі та поставити на ній новий хрест.

Шевченківські ініціативи знаходили усіяку підтримку в Полтавській губернській земській управі. І це було цілком природно, оскільки у цьому органі місцевого самоврядування помітною була українська присутність: у земстві на зламі XIX–XX ст. працювала ціла група патріотично налаштованих людей: Ф. А. Лизогуб (голова), О. О. Русов, Л. В. Падалка, К. В. Шаревський, Г. Г. Ротмістров, А. Ю. Кучерявенко та ін. Незабаром і земство проявило неабияку активність й показало приклад увічнення пам’яті українського поета.

Після відкриття у 1903 році пам’ятника І. П. Котляревському Полтава продовжувала притягувати до себе увагу національно-свідомої інтелігенції: тут на початку XX ст. почали заявляти про себе культурно-просвітницькі інституції, 1906 року почав виходити україномовний

часопис “Рідний край”, на всіх рівнях активно заговорили про відзначення двох Шевченківських дат – 50-річчя від дня смерті і 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Наймасштабнішим спільним заходом усіх українців мав стати збір коштів на пам’ятник Т. Г. Шевченкові у Києві.

Першою винесла це питання на розгляд громадськості Золотоніська повітова управа. При місцевій управі було вибрано комісію у складі гласних С. В. Лукашевича, В. І. Лучицького та В. П. Науменка. Головною метою діяльності комісії стало вироблення проекту пам’ятника Шевченкові у Києві та “виконання інших дій щодо спорудження його та організації спеціального фонду шляхом щорічних відрахувань упродовж 10 років по 100 руб.”. клопотання щодо збору коштів було розглянуто відповідно до постанови губернських земських зборів 9-го грудня 1904 року (набула чинності 20-го квітня 1906 року за № 1233), збір пожертвувань відкрито у квітні 1908 року.

Певний час справа гальмувалася, оскільки не було узгодженості позицій між Києвом, Полтавою та Золотоношею. Тож для координації дій між головними організаторами цього проекту восени 1908 року було створено об’єднаний Полтавсько-Київський комітет зі спеціальним статутом. Полтавський комітет очолив голова Полтавської губернської земської управи Федір Лизогуб, а до його складу увійшло близько 30 осіб, серед інших авторитетних діячів у комітеті значилися: граф М. Р. Капніст, Г. О. Коваленко, Г. І. Маркевич, Панас Мирний, Л. В. Падалка (секретар), Г. Г. Ротмістров, Є. І. Сіяльський, Ф. Й. Коваржик, Г. Т. Дмитрієва та ін.³ Відтак основний тягар зі збору коштів ліг на Полтаву.

Механізм збору коштів був доволі простим. Після оприлюднення у всеукраїнській газеті “Рада” та інших часописах відповідних оголошень відбувався пошук уповноважених (кореспондентів), які б могли збирати кошти на громадських засадах у різних куточках імперії. В інформаційних листах голови губернської земської управи повідомлялося, що пожертвування на пам’ятник Шевченкові збираються кореспондентами за талонними книжками або за квитками з визначеними сумами пожертвувань на листках у вигляді марок 3, 5, 10, 15, 20, 50 коп., 1 руб. З метою поповнення шевченківського фонду для продажу пропонувалися також видання: “Иллюстрированная біографія. Життя Т. Шевченка”, бланки для відкритих листів, портрети Т. Шевченка малого та великого розмірів, “Кобзар”.

Активність жертводавців під час збору коштів у різні періоди, з 1908 по 1914 рр., була різною, і про це свідчать офіційні статистичні дані. Найбільш діяльною вважається робота комітету на початковому етапі, коли було відкрито найбільше рахунків й зібрано левову частку коштів. Та поступово, незважаючи на наближення подвійного ювілею

Шевченка у 1911–1914 рр., активність людей зменшилася, що викликало занепокоєння в організаторів. Проте, все відбувалося прозоро і всі відомості, що надходили у фонд пам'ятника, оприлюднювалися земцями у відповідних звітах. З квітня 1908 по 1 січня 1910 р. губернською земською управою було відкрито 620 рахунків (із них закрито на 1 січня 1913 р. – 340), у 1910 р. відкрито 440 рахунків (із них закрито на 1 січня 1913 р. – 202), у 1911 р. відкрито 48 рахунків (із них закрито на 1 січня 1913 р. – 29), у 2012 р. відкрито 16 рахунків (із них закрито на 1 січня 1913 р. – 12). Станом на 1 листопада 1913 р. було відкрито 1124 рахунки, на які надійшло 48 770 р. 69 коп.⁴. На думку ревізійної комісії, незважаючи на те, що справа була досить складною і копіткою, вона була виконана успішно.

У документах Полтавської губернської земської управи відклалася частина листів, що надійшла до полтавського шевченківського комітету впродовж 1908–1911 рр. Серед бажаючих долучитися до шляхетної справи значилися представники української інтелігенції (М. Аркас, Є. С. Вировий, О. І. Кандиба, М. Ф. Комаров, А. В. Ніковський, Д. Ф. Соловей, С. П. Шелухін, К. В. Широцький та ін.), працівники державних органів та судових установ, вчителі, селяни, студенти, митці; члени наукового товариства НТШ у Львові, товариства “Просвіта” (м. Катеринослав, м. Одеса), українських громад Санкт-Петербурга, Москви, Далекого Сходу. Попри те, що частина кореспондентів мешкала за тисячі кілометрів від України, люди зверталися в земство переважно українською мовою; вражає їх активна громадянська позиція, щире бажання прислужитися рідному краю.

Зворушливим, приміром, є лист від групи українців зі станції Бухеду Східно-Китайської залізниці від 01 квітня 1908 р. Прочитуємо частину цього документа:

“Великий сором став нам маленькій кучечці українців закинутих волею судьби в чужу землю на далекому сході, що таке велике національне діло як будівництво пам'ятника батьку нашої Української Літератури да стояло так мертво так недвижимо. Цураємось вірити, що “вмерла наша Україна”, цураємось вірити, що умерли прихильники її. Не може цього статися, як що всякий буде знать про це велике діло, всяк прійде з охотою на допомогу, а через те і ми, прочітавши цю замітку рішились прохатъ Вас довірять нам збіратъ теж гроші і якщо можна Вам положиться на наш Кружок дак тоді вишліть книжечки з квитанціями на ім'я Предсідателя Кружка “машиниста депо Бухеду Гаврііла Парфентієва Бородынню”, а також і довірительний на це діло лист”⁵.

І таких листів десятки. Взагалі географія проведених заходів вражає. Кошти збирали не тільки по всій Російській імперії, а й за кордоном, у тому числі в Америці, Канаді, Бразилії. Упродовж 1906–1913 років на

цю шляхетну справу було зібрано 50 тисяч рублів народних пожертв (на той час величезна сума); про хід цієї збиральницької кампанії у рубриці “Що робиться для збудування пам’ятника Т. Г. Шевченка. Звістка з Полтави” інформував упродовж років громадськість у газеті “Рада” секретар комісії Л. В. Падалка.

Крім приватних пожертвувань, земці і самі неодноразово розглядали питання щодо нових асигнувань на пам’ятник Шевченкові. Далеко за неповними даними такі рішення приймали Лубенське (щорічно, починаючи з 1905 року по 50 руб.), Миргородське (щорічно, починаючи з 1905 р. по 100 руб. упродовж 8 років), Пирятинське, Полтавське повітові земства. Органами місцевого самоврядування губернії було також ініційовано: відкриття школи ім. Т. Шевченка у Полтаві (лютий, 1911) та перейменування у центральному районі міста вулиці Новополтавської на вулицю Шевченка; улаштування скверу Т. Г. Шевченка у Ромнах (травень, 1911 р.) та ін.

На превеликий жаль, ця жертвна і трудомістка справа не мала щасливого завершення. Зібрані 50 тисяч рублів не були використані за своїм призначенням. Із початком Першої світової війни збір коштів було припинено, а святкування 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка – заборонено. На нашу думку, це було пов’язано, передовсім, з офіційною політикою царату: для тогочасної влади Петербурга і мертвий Шевченко був доволі небезпечний, оскільки в його літературній діяльності убачалося “отрицательное противоцерковное и противогосударственное направление”, а в багатьох його творах допускалися так звані вирази проти верховної влади в державі.

Офіційно збір коштів було припинено восени 1914 р. У повідомленні Полтавської губернської земської управи від 08 жовтня 1914 р. про це зазначалося так: *“Минувшее очередное Губернское Земское Собрание постановило ликвидировать сбор пожертвованных на памятник Н. В. Гоголю и Т. Г. Шевченко. В виду этого Управа покорнейше просит Вас [кореспондентів] возвратить ей выданные Вам для сбора пожертвованных на памятник Шевченко и неизрасходованные талонные и квитанционные книги, открытые письма, биографии и проч. Вместе с тем Управа просит Вас прислать ей краткие сведения о собранных Вами суммах и выслать Управе поступившие к Вам денежные пожертвования, если таковые были”*.

Та, попри офіційну заборону, стримати хвилю народної любові до свого поета було неможливо ні за царату, ні пізніше за більшовиків, але останні це використали сповна вже у своїх ідеологічних цілях.

¹ Держархів Полтавської обл., ф. 723, оп. 3, спр.1, арк. 7.

² Там само, арк. 10.

³ Ротач П. П. Лев Падалка біля “великої української справи”: до історії збору пожертв на пам’ятник Т. Г. Шевченкові в Києві // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1997. – Ч. 1–2. – С. 21–27.

⁴ Держархів Полтавської обл., ф. р. 1505, оп. 35, спр. 5.

⁵ Держархів Полтавської обл., ф. 723, оп. 3, спр. 2, арк. 16–16 зв.

В статье на основе архивных источников рассказывается об инициативах Полтавского губернского земства в конце XIX – в начале XX ст. в плоскости сохранения в надлежащем состоянии могилы Т. Г. Шевченко в Каневе и увековечение памяти поэта. Подаются сведения о деятельности Полтавского комитета относительно сбора пожертвований на сооружение памятника Т. Г. Шевченко в Киеве, определены основные этапы проведения этой кампании.

Ключевые слова: Земство; губерния; инициативы; Полтавщина; памятник Т. Г. Шевченко; сбор средств; дуб Шевченка.

The article on the base of archival sources tells about the initiatives of the Poltava Province Zemstvo at the end of 19 – beginning of 20 centuries concerning the maintenance the T.H. Shevchenko tomb in Kaniv City and the honoring of memory of poet. The author presents the information on the activity of Poltava Committee on the collecting donations on the establishment of the T.H. Shevchenko’s monument in Kyiv; defines the main stages of this campaign.

Key words: the Zemstvo; the Province; the initiatives; the Poltava Region; T.H. Shevchenko’s monument; the collecting donations; the Shevchenko’s oak.